

*І. В. Буреш,
старший офіцер управління кримінального аналізу та інформаційного-аналітичного
забезпечення Адміністрації Державної прикордонної служби України, м. Київ*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧИХ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ З ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ

*I. V. Buresh,
senior officer of the Criminal Analysis and Information
and Analytical Support Department of the State Border Guard Service Administration, Kyiv*

FEATURES OF LEGISLATIVE MECHANISMS OF STATE ADMINISTRATION ARE FROM
COUNTERACTION TO HUMAN TRAFFIC IN UKRAINE

У статті проаналізовано особливості законодавчих механізмів державного управління з протидії торгівлі людьми в Україні.

In the article the features of forming of mechanisms of state administration are analysed from counteraction to human traffic in Ukraine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В останні роки українські вчені у своїх працях та зверненнях до керівників владних структур неодноразово наголошували на вплив кризових явищ у політичній, соціальній, економічній, духовній сферах життя суспільства на злочинність та її високу організованість. Витоки ситуації слід шукати у втраті темпів виробництва, економічній поляризації населення в результаті неефективності державних програм захисту населення від безробіття, вимушеній міграції, корупції, організованої злочинності, легалізації кримінальних прибутків, інших руйнівних явищ [1].

Однією з проблем, що стоять сьогодні перед Україною та світовою спільнотою, є торгівля людьми. Незважаючи на здійснення певних заходів щодо протидії, проблема залишається актуальною. Це зумовлено тим,

що впродовж усіх років незалежності Україна активно залучається до світових міграційних процесів. Україна є країною походження, транзиту та поступово стає країною призначення для чоловіків, жінок і дітей, які є жертвами примусової праці та сексуальної експлуатації. Українців, потерпілих від торгівлі людьми, перевозять до Росії, Польщі, Іраку, Португалії, Об'єднаних Арабських Еміратів, Чехії, Туреччини, Німеччини, Азербайджану, Ізраїлю, Литви, Лівану, Кіпру, Греції, Італії, Македонії, Іспанії, Сирії, США, Албанії, Бахрейн, Боснії та Герцеговини, Китаю, Єгипту, Угорщини, Індії, Казахстану, Косово, Молдови, Чорногорії, Сербії, Словенії, Південної Африки, Туркменістану та Нідерландів. У межах країни українські жінки та діти страждають від торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації, жінки та чоловіки будь-якого віку — від

торгівлі людьми з метою примусової праці, а дітей з неблагополучних сімей примушують до жебракування. Безпритульні діти та діти із дитячих будинків продовжують бути особливо уразливими до торгівлі людьми на території України. Будівництво, сільське господарство, виробництво, домашня праця, обробка дерева, догляд, торгівля та вуличне жебракування — ось галузі, де торгівля людьми найбільше поширена. Жертви торгівлі людьми використовуються також у порнобізнесі, як донори для трансплантації тканин і органів тощо. Явище торгівлі людьми може виявлятися у різних формах — від викрадення людей до їх продажу з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи. Часто торгівці людьми є членами невеликих організованих груп, які проводять свою злочинну діяльність під керівництвом українців та їхніх іноземних "партнерів", зокрема, із Німеччини, Росії та Польщі. Влада України не повною мірою дотримується мінімальних стандартів викоринення торгівлі людьми, проте вона докладає до цього значних зусиль [2].

На сьогодні проблема торгівлі людьми поряд з незаконною міграцією є однією з основних загроз національній безпеці України. Ситуація, що склалася, потребує консолідації зусиль центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також міжнародних і громадських організацій [3].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Незважаючи на загальний підвищений інтерес до питання торгівлі людьми дослідників різних наукових галузей, істориків, соціологів, філософів, політологів, юристів, психологів, для вітчизняної державно-управлінської науки розроблення цієї проблеми є новим напрямом досліджень, метою яких є запровадження дієвих механізмів державного управління з протидії торгівлі людьми в Україні.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — проаналізувати особливості формування механізмів державного управління з протидії торгівлі людьми в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Проблема торгівлі людьми у світовому форматі здобуває риси транскордонної організованої злочинної діяльності як виду кримінального бізнесу та є серйозною загрозою для національної безпеки провідних країн світу. У різних державах протидія злочинності та торгівлі людьми зокрема досить істотно відрізняється за ефективністю та засобами її здійснення. Проведені кримінологічні дослідження свідчать, що найбільш низький рівень злочинності характерний для країн, які, незважаючи на значні відмінності в соціально-політичному, економічному розвитку та рівні життя населення, мають один спільний фактор — виважену систему суспільного контролю (Швейцарія, Болгарія, Саудівська Аравія, Алжир, Японія, Непал, Коста-Ріка) [4].

Як свідчить світовий досвід, держава має значні переваги в боротьбі з організованою злочинністю і завж-

ди, при наявності політичної волі, виходила переможцем у подоланні криміналізації суспільних відносин. Так, суспільство принципово завжди є сильнішим злочинного співтовариства і лише недостатня організація суспільства дозволяє кримінальним структурам вільно почуватися в ньому, безумовна підтримка основної частини населення завжди є і буде на боці тих, хто веде непримириму боротьбу зі злочинністю, матеріальні й духовні ресурси держави незрівнянно вищі можливостей кримінального співтовариства. Тому протидія організованій злочинності повинна носити характер загальнодержавної політики і передбачати систему заходів політичного, економічного, правового, адміністративного, пропагандистського і спеціального характеру, що мають одну стратегію і націлені на досягнення єдиних цілей і задач.

Виходячи з викладеного вище, необхідно, на основі аналізу соціальних відхилень, завдяки яким сформувався стійкий механізм організованої злочинності, виявити тенденції, які могли б стати антиподом криміналу. Для ефективної протидії організованій злочинності необхідно значно зміцнити механізм державної системи руйнівного впливу на злочинність та створити соціальні механізми, які дозволять нейтралізувати переваги організованої злочинності, її невразливість, пріоритет темпів кримінальної еволюції над темпами еволюції державних антикримінальних структур. Необхідно застосовування комплексного підходу, який поєднував би в собі політичну волю керівництва держави, концентрацію цілеспрямованих дій законодавчих та виконавчих органів державної влади всіх рівнів, правоохоронних і інших зацікавлених органів, направлених на підірив основ функціонування злочинних організацій та оперативну розробку лідерів кримінальних формувань.

Основоположним постулатом державної політики протидії організованій злочинності повинен стати принцип адекватного правового регулювання на кожний вид злочину. У законодавстві повинна бути забезпечена, з одного боку, розумна достатність і реальна виконуваність заходів державного примусу, з іншого — усунуті кримінально-правові заборони. З урахуванням інтеграції України до світового співтовариства, особливого значення набуває принцип відповідності національного законодавства і заходів впливу на злочинність міжнародно-правовим актам. Розробка комплексного законодавства є ключовим фактором у забезпеченні захисту прав постраждалих від торгівлі людьми, а також запобіганні та належному переслідуванні цього злочину. Воно може стати надійним інструментом у поєднанні зусиль державних органів та громадянського суспільства з протидії торгівлі людьми відповідно до принципів верховенства права та прав людини.

Проблемам протидії торгівлі людьми та нормативно-правового забезпечення цієї діяльності приділили увагу багато науковців і практиків, зокрема, В.Л. Грохольський, С.М. Гусаров, О.О. Дульський, К.Б. Левченко, Я.Г. Лизогуб, А.М. Орлеан, В.М. Підгородинський, О.В. Святун, І.В. Сервецький та багато інших [5].

Слід зазначити, що за роки незалежності України компетентними органами державної влади вжива-

лися заходи з метою створення законодавчого регулювання міграційними процесами. Так, у 1998 році відбулась криміналізація торгівлі людьми в Україні [6], а з прийняттям 2001 року нового Кримінального кодексу [7] відповідальність за такі дії передбачена ст. 149. Проте ця стаття мала суттєві недоліки, зокрема її диспозиція передбачала обов'язкове переміщення через державний кордон потерпілої особи, при цьому можливість торгівлі людьми без переміщення через кордон не враховувалась. Крім того, постала потреба адаптувати законодавство до міжнародно-правових актів. Тому в 2006 році приймається нова редакція цієї статті [8], яка більше відповідає реаліям сьогодення. Диспозиція статті передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи.

Еволюція формулювання кримінально-правової норми свідчить про бажання її удосконалити та підтверджує намір дотриматися зобов'язань щодо імплементації положень міжнародних актів у національне законодавство. Проте критика цієї оновленої редакції статті не припиняється. Так, А.М. Орлеан вказує на те, що нова стаття виявилась не бездоганною з точки зору юридичної техніки, що породжуватиме певні проблеми при її застосуванні [9]. К.Б. Левченко звертає увагу на необхідність розширеного тлумачення таких понять, як "вербування", "переміщення", "шантаж", "уразливий стан особи", "переховування", "передача або одержання людини" з метою їх єдиного трактування та застосування правоохоронними органами [10]. Роз'яснення таких понять з їх розмежуванням може подаватися в примітці до статті, а за відсутності такого — у постановах пленуму Верховного Суду України.

Із криміналізацією торгівлі людьми починає формуватись і підзаконна нормативно-правова база. 25 вересня 1999 року Постановою Кабінету Міністрів України № 1768 була затверджена Програма запобігання торгівлі жінками та дітьми [11], яка стала першим урядовим комплексним документом, спрямованим на запобігання торгівлі жінками та дітьми. Незважаючи на її недоліки, вона все-таки відіграла важливу роль при розгляді цих питань. Програма була розрахована на три роки, тож у 2002 році постала необхідність в ухваленні нової.

5 червня 2002 року була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України за № 766, якою була затверджена Комплексна програма протидії торгівлі людьми на 2002—2005 роки [12]. Її особливістю, порівняно з попередньою Програмою, було положення п. 1, відповідно до якого низці державних інституцій було доручено до третього кварталу 2002 року внести Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань протидії торгівлі людьми, а також утворити регіональні постійно діючі комісії з питань координації зусиль та обміну інформацією щодо запобігання торгівлі людьми й забезпечити їх роботу. За результатами цих зусиль Постановою № 1961

від 25 грудня 2002 року було утворено таку Міжвідомчу координаційну раду [13]. Також на виконання Комплексної програми було затверджено Типове положення про центр реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми [14].

Підсумки виконання цієї програми були визначені при ухваленні нової, що була затверджена через значний проміжок часу: Комплексна програма 2002 року була розрахована до 2005 року, а нова — прийнята в 2007 році. Однак 5 квітня 2006 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 188-р було схвалено Концепцію Державної програми протидії торгівлі людьми на 2006—2010 роки, яка була реалізована в програмі наступного року. Так, Постановою Кабінету Міністрів України № 410 від 7 березня 2007 року була затверджена Державна програма протидії торгівлі людьми на період до 2010 року. Вона складалася з чотирьох частин: загальної, мети і основних завдань, фінансового забезпечення, а також очікуваних результатів. Крім того, вона містила план заходів щодо протидії торгівлі людьми на період до 2010 року. Проте під час дії програми вже лунала критика щодо її виконання. С.М. Гусаров зазначав, що більшість заходів, що передбачалися Державною програмою, залишилися нереалізованими.

Міжнародний жіночий правозахисний центр "Ла Страда-Україна" ініціював проведення моніторингу виконання в 2007—2008 рр. зазначеної програми. Ця ініціатива стала першим кроком у проведенні незалежного моніторингу і підтримувалася Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту, зацікавленим у виявленні та вивченні проблем у сфері протидії торгівлі людьми та розробці рекомендацій щодо подальшого ведення цієї діяльності. У 2010 році Центром "Ла Страда — Україна" було оприлюднено наступний звіт "Моніторинг виконання Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року та проблемні питання підготовки нової програми". Матеріали здійсненого моніторингу багато в чому і сьогодні залишаються актуальними, оскільки є не просто звітом про проведену роботу, а аналітичним узагальненням з основних проблем у сфері протидії торгівлі людьми, тенденцій тощо [15].

Зауважимо, що уряд не обмежується прийняттям лише зазначених програм у формуванні нормативно-забезпечення протидії різним проявам торгівлі людьми. Так, 5 вересня 2007 року Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову № 1087, відповідно до якої створено Міжвідомчу раду з питань сім'ї, тендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми, серед основних завдань якої визначено сприяння проведенню ефективної державної політики у цьому напрямі, а також розгляд питань, що потребують міжгалузевої узгодженої співпраці в цій галузі.

Іншою важливою складовою нормативно-правового забезпечення протидії торгівлі людьми є акти, прийняті на виконання Конвенції ООН про права дитини, що містять положення щодо боротьби з найганебнішими проявами цього злочину — торгівлею дітьми. Йдеться про прийняту Загальнодержавну програму "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права

дитини" на період до 2016 року, затверджену 5 березня 2009 року, пункт 4.7 якої має на меті ліквідацію торгівлі дітьми, сексуальної експлуатації, інших форм жорстокого поводження, створення умов для ефективної реабілітації дітей. Урядом України було затверджено план заходів із виконання цієї Загальнодержавної програми.

Важливою подією на шляху до покращення державної політики в сфері протидії торгівлі людьми стало ухвалення Верховною Радою України 20 вересня 2011 року Закону України "Про протидію торгівлі людьми", який чітко визначає організаційно-правові засади протидії торгівлі людьми, гарантуючи гендерну рівність, основні напрями державної політики та засади міжнародного співробітництва у цій сфері, повноваження органів виконавчої влади, порядок встановлення статусу осіб, які постраждали від торгівлі людьми, та порядок надання допомоги таким особам [16]. Прийняття цього документу сьогодні направлено на зміцнення національної безпеки і є продовженням виконання домовленостей України з Євросоюзом та євроінтеграційних прагнень нашої держави. Закон складається з десяти розділів, серед яких: "Реалізація державної політики у сфері протидії торгівлі людьми", "Повноваження органів державної влади щодо протидії торгівлі людьми", "Механізми запобігання торгівлі людьми", "Механізми боротьби з торгівлею людьми", "Механізми надання допомоги та захисту осіб, які постраждали від торгівлі людьми", "Протидія торгівлі дітьми", "Міжнародне співробітництво", "Відповідальність у сфері протидії торгівлі людьми". Розробку зазначеного законопроекту очолювало Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту. Закон передбачає комплексний підхід до протидії торгівлі людьми, який враховує міжнародні норми та стандарти. Він охоплює напрями посилення координації зусиль, запроваджує механізми моніторингу та звітності, а також закріплює чітке розмежування ролей та обов'язків державних і недержавних організацій, окреслює заходи щодо запобігання торгівлі людьми, переслідування злочинців та захисту прав постраждалих осіб. Окремо наголошується на розв'язанні проблеми протидії торгівлі дітьми та запровадженні відповідальності за свідоме використання товарів або послуг осіб, які постраждали від торгівлі людьми. За своїм змістом та обсягом закон є унікальним: це своєрідний комплекс різногалузевих правових норм, спрямованих на системну протидію торгівлі людьми [17].

Відповідно до Закону, основними напрямами державної політики у сфері протидії торгівлі людьми є:

- 1) попередження торгівлі людьми шляхом підвищення рівня обізнаності населення, превентивної роботи, зниження рівня вразливості населення, подолання попиту;
- 2) боротьба із злочинністю, пов'язаною з торгівлею людьми, шляхом виявлення злочинів торгівлі людьми, осіб, причетних до скоєння злочину, притягнення їх до відповідальності;
- 3) надання допомоги та захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми, шляхом удосконалення системи відновлення їхніх прав, надання комплексу послуг, впровадження механізму взаємодії суб'єктів у сфері протидії торгівлі людьми.

Формування національної системи державного управління у сфері протидії торгівлі людьми — складний процес гармонізації з міжнародно-правовими та загальноєвропейськими стандартами у сфері протидії незаконній міграції, боротьби з організованою злочинністю та захисту основних прав нелегальних мігрантів та біженців.

На сьогодні в Україні розроблені:

— Державна цільова соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2015 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 21 березня 2012 року № 350;

— Порядок взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 року № 783;

— Положення про створення та функціонування Єдиного державного реєстру злочинів торгівлі людьми, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2012 року № 303;

— Порядок виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2012 року № 660;

Крім того, положення що стосуються торгівлі людьми, містяться у:

- Кримінально-процесуальному кодексі України;
- Цивільному кодексі України;
- Законі України "Про імміграцію" (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., N 41, ст. 197);
- Законі України "Про соціальні послуги" (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., N 45, ст. 358; 2009 р., N 38, ст. 535; 2011 р., N 42, ст. 435);
- Законі України "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю" (Відомості Верховної Ради України, 2009 р., N 23, ст. 284);

— Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, що схвалена Указом Президента України від 21 жовтня 2011 р. N 1000/2011;

— Плані з реалізації Концепції державної політики в сфері боротьби з організованою злочинністю, затвердженому Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 53-р від 25 січня 2012 р., та ін.

Готовність держави до реалізації державної політики у сфері протидії торгівлі людьми на якісно новому рівні підтверджують ратифікація Україною Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року) та протоколів, що її доповнюють (Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї і Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрям), Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (вчинена 16 травня 2005 року у м. Варшаві), а також приєднання до інших міжнародних договорів.

Необхідно зауважити, що політика та законодавство у сфері протидії торгівлі людьми ніколи не були пріоритетними напрямами в системі державного управління України. Саме тому формування законодавства відбувалося раніше на підставі тиску зовнішніх чинників, аніж свідо-

мого державного бачення розвитку політики з протидії торгівлі людьми. Такими зовнішніми чинниками переважним чином слід вважати політику країн Євросоюзу, спрямовану, по-перше, на обмеження зовнішньої легальної міграції з країн СНД, а по-друге, на жорстку політику протидії незаконній міграції з України та торгівлі людьми зокрема. Саме вимоги Європейського Союзу щодо посилення охорони кордонів, боротьби з транзитною нелегальною міграцією та торгівлею людьми, а також небажання врегулювати двосторонні процеси перебування українських заробітчан у країнах Європи переважним чином зумовили тенденції розвитку законодавства та міжнародно-правових інститутів, що його реалізують.

ВИСНОВОК

Прийняття Україною у вересні 2011 року Закону "Про протидію торгівлі людьми" суттєво наблизило українське законодавство до найкращих міжнародних стандартів у цій сфері. Відтак, українське законодавство в цілому відповідає положенням Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (стаття 149 Кримінального Кодексу України, Закон України "Про протидію торгівлі людьми"). В Україні передбачено достатньо суворі та адекватні санкції за торгівлю людьми та пов'язані з нею злочини.

Поряд з вищеназваними позитивними рисами, у новоприйнятому Законі не відображені усі положення Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, зокрема, не застосовується термін "встановлення періоду реабілітації та обмірковування" для осіб, відносно яких є підстави вважати, що вони є жертвами торгівлі людьми. Не прописано механізм з'ясування безпечності повернення особи до країни походження. У Законі також не сформульовані положення щодо виплати компенсацій постраждалим від торгівлі людьми, формування спеціального фонду компенсації особам, постраждалим від торгівлі людьми, як того вимагає ст. 15 Конвенції. Не передбачено можливість притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності. Не визначено незалежний механізм моніторингу державної політики у цій сфері та ін.

Виявлені суперечності потребують подальшого дослідження та опрацювання для формування проектів нормативних документів, призначених вдосконалити чинне законодавство України у сфері протидії торгівлі людьми. Адже протидія торгівлі людьми є важливим чинником забезпечення національної безпеки України, захисту її економічних інтересів та інтересів громадян.

Література:

1. Сергєєва Л.М. Державна політика протидії торгівлі жінками. — Харків, 2006. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://dysertaciya.org.ua/disertaciya_1_383.html

2. Витяг з Доповіді Держдепартаменту США про торгівлю людьми щодо України за 2012 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://photos.state.gov/libraries/ukraine/895/pdf/Ukraine_TIP_report_2012.pdf

3. Державна програма протидії торгівлі людьми на період до 2010 року, затверджена Постановою Кабінету міністрів України від 7 березня 2007 р., № 410.

4. Adler F., Laufer W. Criminology // Second edition, New York, 1995. — P. 160—168.

5. Ємець О. // Вісник Академії управління МВС. — 2010. — №4 (16).

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України "Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю України": Закон України від 24 берез. 1998 р. // ВВР України. — 1998. — № 35. — Ст. 241.

7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25—26. — Ст. 131.

8. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією: Закон України від 12 січ. 2006 р. // ВВР України. — 2006. — № 17. — Ст. 147.

9. Орлеан А. Нова редакція статті, що передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми: аналіз складу злочину [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=22115>

10. Левченко К. Б. Актуальні проблеми впровадження державної політики протидії торгівлі людьми в Україні // Боротьба з торгівлею людьми: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 26 черв. 2008 р.) / Донецький юрид. ін-т ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. — 2008. — С. 63—64.

11. Програма запобігання торгівлі жінками та дітьми, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 25 верес. 1999 р. № 1768 // Офіційний вісник України. — 1999. — № 39. — Ст. 19477.

12. Комплексна програма протидії торгівлі людьми на 2002—2005 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 5 черв. 2002 р. № 766 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 23. — Ст. 1123.

13. Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань протидії торгівлі людьми. Пост. Кабінету Міністрів України від 25 груд. 2002 р. № 1961 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 52. — Ст. 2381.

14. Типове положення про центр реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 7 черв. 2003 р. № 987 // Офіційний вісник України. — 2003. — № 27. — С. 67.

15. Моніторинг реалізації Державної програми протидії торгівлі людьми до 2010 року Міжнародний жіночий правозахисний центр "Ла Страда Україна" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.la-strada.org.ua/ucsr_mod_library_view_68.html

16. Закон України Про протидію торгівлі людьми ВВР. — 2012. — № 19—20. — Ст.173.

17. Ємець О. Нормативно-правове забезпечення протидії торгівлі людьми в Україні // Вісник Академії управління МВС. — 2010. — №4 (16).

Стаття надійшла до редакції 14.03.2013 р.